

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



دانشگاه کاشان
دانشکده علوم انسانی
گروه الهیات

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان:

بررسی و ارزیابی سندی و متنی «حدیث عشره مبشره» و عوامل شهرت آن

استاد راهنما:

دکتر پرویز رستگار جزی

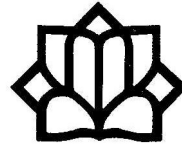
استاد مشاور:

دکتر محسن قاسم پور

به وسیله:

عصمت جلالی

دی ماه ۱۳۹۱



دانشگاه کاشان
دانشکده علوم انسانی

بسمه تعالی

تاریخ:
شماره:
پوست:

مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه
صورتجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

نام و نام خانوادگی دانشجو: عصمت جلالی
شماره دانشجو: ۸۷۲۳۴۱۰۲۹۹
رشته: الهیات - علوم قرآن و حدیث
دانشکده: علوم انسانی
عنوان پایان نامه: بررسی و ارزیابی سندی و متنی حدیث "عشره مبشره" و عوامل شهرت آن
تعداد واحد پایان نامه: ۴
تاریخ دفاع: ۱۳۹۱/۱۰/۲۴

این پایان نامه به مدیریت تحصیلات تکمیلی به منظور بخشی از فعالیتهای تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد ارائه می گردد. دفاع از پایان نامه در تاریخ ۹۱/۱۰/۲۴ مورد تأیید و ارزیابی اعضای هیأت داوران قرار گرفت و با نمره ۱۹ به عدد عالی و با درجه عالی به تصویب رسید. اعضای هیأت داوران:

عنوان	نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	امضاء
۱. استاد راهنما	دکتر پرویز رستگار	دانشیار	
۲. استاد مشاور	دکتر محسن قاسم پور	دانشیار	
۳. متخصص و صاحب نظر دانشگاه	دکتر حمید رضا فهیمی تبار	استادیار	
۴. متخصص و صاحب نظر دانشگاه	دکتر محمد حسن صانعی پور	استادیار	
۵. نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر محسن سیفی	استادیار	

مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه

آدرس: کاشان - پلوار قطب راوندی
کد پستی: ۸۷۳۱۷-۵۱۱۶۷
تلفن: ۵۱۱۲۷۲۷ - ۵۱۱۲۷۷۷
http: www.kashanu.ac.ir

تقدیم به

بهترین دختر، همسر و مادر دو کیتی حضرت فاطمه زهرا (س) که در سختی ها تکلیه گاه و چراغ راهم بود

و

حضرت علی اصغر (ع) که خداوند به واسطه می این شهید کوچک به فرزندم نعمت شفاعت بخشید.

بشکر و قدر دانی از:

همسرم علی که عاشقانه در این مهم یاریم نمود.

در دانه ام محمد ساجد که معصومانه مرا همراهی کرد.

پدر و مادر و خانواده ام، به ویژه بزرگ خواهرم که مهربانانه محطه ای تنه ایم نگذاشتند.

و دوستانم محمودی، نوروزی و میرزایی و کاروان.

و همه ی اساتید گران بهایم که بار، نمودهایشان مرایاری نمودند

چکیده

حدیث «عشره مبشره» از جمله احادیث معروف اهل سنت است که از صدر اسلام تاکنون مطرح بوده و هست. این حدیث دستاویز محکمی برای پوشش دادن به اختلافات صحابیان نامدار و نمایش دادن همدلی درونی، علی‌رغم اختلافات ظاهری آنان است؛ حدیث «عشره مبشره» از حیث سند و متن، دور از نارسایی و آسیب نیست. شرایط سیاسی دوران بنی‌امیه، بستری مناسب را برای جعل این دست احادیث به وجود آورد. اهل سنت به متن این حدیث اعتقاد راسخ و به سند و راویان آن اعتماد کامل دارند. سعید بن زید با انگیزه‌ی دفاع از جان خود حدیث «عشره مبشره» را جعل کرد؛ این حدیث، با گذشت زمان گسترش بسیار یافت؛ و صفحه‌های بسیاری از کتاب‌های حدیث، تاریخ، تفسیر و کلام عامه را پر کرد؛ و در کنار حدیث اهتدا و اقتدا، دلیل و استناد محکمی بر عدالت صحابه گردید.

کلیدواژه‌ها: عشره مبشره، صحابه، سعید بن زید، عدالت صحابه.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	پیش‌گفتار.....
۲.....	کلیات
۲.....	موضوع تحقیق.....
۲.....	زمینه، سابقه و تاریخچه موضوع تحقیق.....
۲.....	اهداف تحقیق.....
۳.....	اهمیت و ارزش تحقیق با تاکید بر کاربرد نتایج آن.....
۳.....	فرضیه‌ها یا سؤالات ویژه.....
۳.....	روش انجام تحقیق.....
۴.....	فصل اول: ردیابی و تبارشناسی حدیث «عشره مبشره»
۵.....	مقدمه.....
۶.....	۱. ۱. بخش اول: ردیابی حدیث در کتب.....
۶.....	۱. ۱. ۱. کتب حدیثی متقدم اهل سنت.....
۱۰.....	۱. ۱. ۲. دیگر کتب اهل سنت.....
۱۰.....	۱. ۲. ۱. ۱. کتب حدیثی.....

- ۱۱..... ۱ . ۱ . ۲ . ۲ . کتب تراجم.....
- ۱۲..... ۱ . ۱ . ۲ . ۳ . کتب کلامی.....
- ۱۲..... ۱ . ۱ . ۲ . ۴ . تفاسیر.....
- ۱۴..... ۱ . ۲ . بخش دوم: معرفی عشره مبشره.....
- ۱۴..... ۱ . ۲ . ۱ . خلفای راشدین.....
- ۱۴..... ۱ . ۲ . ۲ . أبو عبيدة بن جراح.....
- ۱۶..... ۱ . ۲ . ۳ . زبير بن عوام.....
- ۱۸..... ۱ . ۲ . ۴ . سعد بن أبي وقاص.....
- ۱۹..... ۱ . ۲ . ۵ . سعيد بن زيد.....
- ۲۱..... ۱ . ۲ . ۶ . طلحة بن عبيدالله.....
- ۲۲..... ۱ . ۲ . ۷ . عبدالرحمن بن عوف.....
- ۲۵..... نتیجه گیری.....

۲۶..... فصل دوم: بررسی سندی حدیث «عشره مبشره».....

۲۷..... مقدمه.....

۲۸..... ۱ . ۲ . بخش اول: راویان حدیث عشره مبشره.....

۲۸..... ۱ . ۱ . ۱ . ۲ . ابراهیم بن دحیم دمشقی.....

۲۸..... ۱ . ۱ . ۲ . ۲ . أبوبکر بن اسحاق نیشابوری.....

- ٢٩.....٣ . ١ . ٢ . أبو حذيفه نهدي
- ٢٩.....٤ . ١ . ٢ . أبو علي حافظ
- ٣٠.....٥ . ١ . ٢ . أبو مصعب
- ٣١.....٦ . ١ . ٢ . أحمد بن حسين بن عبد الملك
- ٣١.....٧ . ١ . ٢ . أحمد بن حنبل
- ٣٢.....٨ . ١ . ٢ . اسحاق بن ابراهيم
- ٣٣.....٩ . ١ . ٢ . حاجب بن سليمان
- ٣٤.....١٠ . ١ . ٢ . حامد بن يحيى
- ٣٤.....١١ . ١ . ٢ . حبيب بن أبي ثابت
- ٣٥.....١٢ . ١ . ٢ . حجاج بن محمد
- ٣٦.....١٣ . ١ . ٢ . حر بن صياح
- ٣٦.....١٤ . ١ . ٢ . حسن بن صالح بن حي
- ٣٧.....١٥ . ١ . ٢ . حسن بن عبيد الله
- ٣٨.....١٦ . ١ . ٢ . حصين بن عبد الرحمن
- ٣٩.....١٧ . ١ . ٢ . حفص بن عمر نمرى
- ٣٩.....١٨ . ١ . ٢ . حميد بن عبد الرحمن
- ٤٠.....١٩ . ١ . ٢ . دحيم دمشقى
- ٤١.....٢٠ . ١ . ٢ . دعلج بن أحمد سجزى

- ٤١..... ٢١ . ١ . ٢ رِيَّاحِ بْنِ حَارِثٍ.....
- ٤٢..... ٢٢ . ١ . ٢ زِيَادِ بْنِ عِلَاقَةَ.....
- ٤٢..... ٢٣ . ١ . ٢ سَعِيرِ بْنِ خَمْسٍ.....
- ٤٣..... ٢٤ . ١ . ٢ سَفِيَّانِ بْنِ سَعِيدِ ثَوْرِيٍّ.....
- ٤٤..... ٢٥ . ١ . ٢ سَفِيَّانِ بْنِ عَيْنَةَ.....
- ٤٤..... ٢٦ . ١ . ٢ شُعْبَةَ بْنِ حِجَّاجٍ.....
- ٤٥..... ٢٧ . ١ . ٢ صَالِحِ بْنِ مَسْمَارِ مَرْوَزِيٍّ (كَشْمِيهَنِيٍّ).....
- ٤٦..... ٢٨ . ١ . ٢ صَدَقَةَ بْنِ مَثْنَى.....
- ٤٦..... ٢٩ . ١ . ٢ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَخْنَسٍ.....
- ٤٦..... ٣٠ . ١ . ٢ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَمِيدٍ.....
- ٤٧..... ٣١ . ١ . ٢ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ مُحَمَّدٍ.....
- ٤٨..... ٣٢ . ١ . ٢ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ مَعَاوِيَةَ.....
- ٤٨..... ٣٣ . ١ . ٢ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ.....
- ٤٩..... ٣٤ . ١ . ٢ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْبِرٍ.....
- ٤٩..... ٣٥ . ١ . ٢ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ ظَالِمٍ.....
- ٥٠..... ٣٦ . ١ . ٢ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍ.....
- ٥٠..... ٣٧ . ١ . ٢ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ وَهْبِ بْنِ عَزَى.....
- ٥١..... ٣٨ . ١ . ٢ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ زِيَادٍ.....

- ٥٢..... ٣٩ . ١ . ٢ . عطاء بن مسلم خفاف
- ٥٢..... ٤٠ . ١ . ٢ . علي بن عبدالعزيز
- ٥٣..... ٤١ . ١ . ٢ . عمر بن سعيد سريح
- ٥٣..... ٤٢ . ١ . ٢ . عيسى بن يونس
- ٥٤..... ٤٣ . ١ . ٢ . قتيبه بن سعيد
- ٥٥..... ٤٤ . ١ . ٢ . محمد بن أبان
- ٥٦..... ٤٥ . ١ . ٢ . محمد بن أبي سري
- ٥٦..... ٤٦ . ١ . ٢ . محمد بن اسماعيل بن أبي فديك
- ٥٧..... ٤٧ . ١ . ٢ . محمد بن جعفر
- ٥٧..... ٤٨ . ١ . ٢ . محمد بن عبيد
- ٥٨..... ٤٩ . ١ . ٢ . محمد بن غالب
- ٥٨..... ٥٠ . ١ . ٢ . محمد بن مثنى
- ٥٩..... ٥١ . ١ . ٢ . منصور بن معتمر
- ٦٠..... ٥٢ . ١ . ٢ . موسى بن يعقوب زمعى
- ٦٠..... ٥٣ . ١ . ٢ . هشام بن عمار
- ٦٢..... ٥٤ . ١ . ٢ . هلال بن يساف
- ٦٢..... ٥٥ . ١ . ٢ . وكيع بن جراح
- ٦٣..... ٥٦ . ١ . ٢ . يحيى بن سعيد قطان

۲۰۲. بخش دوم: جمع‌بندی احوال راویان..... ۶۵

۲۰۲. ۱. طریق سعید بن زید..... ۶۵

۲۰۲. ۲. طریق عبدالرحمن بن عوف..... ۶۵

۲۰۲. ۳. طریق عبدالله بن عمر..... ۶۵

نتیجه‌گیری..... ۶۹

فصل سوم: بررسی متنی حدیث «عشره مبشره»..... ۷۰

مقدمه..... ۷۱

۳۰۱. بخش اول: بررسی اضطراب متنی..... ۷۲

۳۰۲. بخش دوم: احادیث مشابه..... ۷۴

۳۰۲. ۱. کتب حدیثی متقدم اهل سنت..... ۷۴

۳۰۲. ۲. دیگر کتب اهل سنت..... ۷۸

نتیجه‌گیری..... ۸۱

فصل چهارم: عوامل شهرت و نام آشنا شدن حدیث..... ۸۲

مقدمه..... ۸۳

۴۰۱. بخش اول: علل و زمینه‌های کلامی..... ۸۴

۴۰۱. ۱. عدالت صحابه..... ۸۴

۴۰۱. ۲. فضیلت صحابه..... ۸۶

۹۰.....	۲. ۴. بخش دوم: علل و زمینه‌های سیاسی
۹۴.....	۳. ۴. بخش سوم: نقد و تحلیل
۹۴.....	۱. ۳. ۴. آیات
۹۶.....	۲. ۳. ۴. روایات و ادله عقلانی
۹۶.....	۱. ۲. ۳. ۴. روایات امیرالمؤمنین در نهج البلاغه
۹۷.....	۲. ۲. ۳. ۴. احتجاج امیرالمؤمنین
۹۹.....	۳. ۲. ۳. ۴. طلحه و آیه ۵۳ سوره احزاب
۱۰۰.....	نتیجه‌گیری
۱۰۱.....	نتیجه‌گیری کل
۱۰۲.....	فهرست مراجع

پیش‌گفتار

هدف اصلی این رساله، بررسی جامع و کامل حدیث «عشره مبشره» است، نویسندگان بسیاری، در آثار خود به این حدیث اشاره کرده‌اند؛ اما تاکنون پژوهشی دقیق و جامع، در قالب رساله دانشگاهی ارائه نشده و ابعاد سیاسی و کلامی آن تاریک مانده بود.

رساله حاضر، در چهار فصل با عناوین زیر تنظیم شده است:

فصل اول: ردیابی و تبارشناسی حدیث «عشره مبشره»؛

فصل دوم: بررسی سندی حدیث «عشره مبشره»؛

فصل سوم: بررسی متنی حدیث «عشره مبشره»؛

فصل چهارم: بررسی عوامل شهرت و نام‌آشنا شدن حدیث «عشره مبشره»؛

پژوهش حدیثی مورد نظر، یکی از احادیث اعتقادی و کلامی و حائز اهمیت اهل سنت است که در این رساله تلاش شده است تا در فصل اول مقدمات؛ و در فصل دوم و سوم به آسیب‌شناسی و در فصل آخر، به انگیزه‌های جعل و بررسی عوامل گسترش و استقبال از این حدیث تا زمان حاضر پرداخته شود.

کلیات

موضوع تحقیق

اثبات یا نقد عدالت صحابیان، همواره یکی از محورهای بحث‌برانگیز کلامی میان شیعیان و اهل سنت بوده است و هر یک از دو سوی این چالش عقیدتی، برای نیرومندی رویکرد خویش، به مستندات دست یازیده‌اند از جمله؛ احادیثی که اهل سنت از آن برای اثبات عدالت و ممتاز بودن شخصیت شماری از صحابیان نامدار و پیشاهنگ در اسلام به کارش بسته‌اند حدیثی است که به حدیث «عشره مبشره» مشهور شده است.

ما در این پایان‌نامه درصدد آنیم که هم سند و هم متن این حدیث رایج در کتب روایی اهل سنت را بررسی و اندازه‌ی توانمندی آن را برای اثبات درستی یکی از باورهای اهل سنت آشکارسازیم.

زمینه، سابقه و تاریخچه موضوع تحقیق

حدیث «عشره مبشره» برای کسانی که با منابع اهل سنت - به ویژه در محورهایی چون فضایل و مناقب صحابه و نیز با مباحث کلامی سروکار دارند، حدیثی آشناست. محدثان گزارش کرده‌اند و شارحان کتب حدیثی شرحش داده‌اند و کلامیان به آن استناد کرده‌اند، اما هیچ یک از اینان، به تحلیلی عمیق از پیام سطحی و ظاهری این حدیث نپرداخته‌اند و همین نکته که محور اصلی این پایان‌نامه است، جنبه ابتکاری و نوآمد این تحقیق است.

اهداف تحقیق

- ۱- بازخوانی بحث عدالت صحابه
- ۲- بازبینی چگونگی نشر و شهرت یک حدیث
- ۳- بررسی پیوند دوگانه کلام و حدیث

اهمیت و ارزش تحقیق با تاکید بر کاربرد نتایج آن

بررسی محققانه، پژوهش مدارانه و برکنار از تعصب هر موضوعی که در دایره‌ی باورها و بحث‌ها و جدل‌ها قرار می‌گیرد کمک شایانی است به هر دو سوی مناظره و گفتگو و رسیدنشان به یک نتیجه و باور مشترک. از آنجا که ایجاد همدلی و تقریب میان مسلمانان شیعی و سنی، همواره یکی از نگرانی‌های مصلحان و پیشگامان فرهنگی تاریخ معاصر مسلمانان بوده است، پرداختن عالمانه به موضوعاتی چون عدالت صحابه می‌تواند زمینه را برای ایجاد تفاهمی مشترک میان مسلمانان، ایجاد و بسیاری از سوءتفاهم‌ها هم را زدوده کند؛ بنابراین نتیجه‌ی تقریب‌گرایانه‌ی این تحقیق، به خوبی نشان‌دهنده‌ی اهمیت آن است و درعین حال می‌تواند برای دانش‌پژوهان حوزه و دانشگاه در زمینه‌های حدیثی و کلامی نیز و برای مراکز و تشکیلات تقریب محور، سوددهی داشته باشد.

فرضیه‌ها یا سؤالات ویژه

- ۱- هم سند و هم متن حدیث «عشره مبشره» برکنار از آسیب و نارسایی نیست.
- ۲- رویکردهای سیاسی خلفا و دغدغه‌های مدیریتی آنان در دامن زدن به این حدیث و شهرت و تدوینش نقش داشته است.
- ۳- یکسان‌سازی صحابه در فضیلت و نادیده گرفتن درگیری‌هایشان که به عدالتشان آسیب می‌رساند، از دغدغه‌های مهم کلامی بوده است که به شهرت و نگارش این حدیث کمک شایانی کرده است.

روش انجام تحقیق

این تحقیق بر دو پایه‌ی اصلی مراجعه به منابع و مصادر متعدد و متنوع و سپس تحلیل محتوای آن‌ها، استوار و در مجموع بر شیوه‌ی کتابخانه‌ای متکی است.

فصل اول:

ردیابی و تبارشناسی حدیث «عشره مبشره»

مقدمه

فصل اول به دو بخش تقسیم شده است. در بخش نخست، به تبارشناسی و ردیابی حدیث «عشره مبشره» و جستجوی آن در کتب حدیثی متقدم و اصیل اهل سنت بر اساس ترتیب تاریخی و سپس به تعقیب حدیث مذکور، در دیگر کتب اهل سنت اعم از کتب حدیثی، تراجم، کلامی و تفاسیر پرداخته شده است.

در بخش دوم از این فصل، به معرفی افراد ملقب و متصف به «عشره مبشره» و جایگاه این صحابیان نامدار صدر اسلام، اشاره شده است.

۱.۱.۱. بخش اول: ردیابی حدیث در کتب

۱.۱.۱.۱. کتب حدیثی متقدم اهل سنت

* عبدالله بن زبیر حمیدی (۲۱۹ ق) در «مسند حمیدی» ذیل «احادیث سعید بن زید» از زبان خود سعید بن زید از پیامبر (ص) روایت کرده است که پیامبر (ص) فرمودند: «ده نفر از قریش در بهشتند؛ من در بهشتم، و أبوبکر در بهشت است و عمر در بهشت است و عثمان، علی، زبیر و طلحه، عبدالرحمن بن عوف و سعد بن أبی وقاص در بهشتند». سپس سکوت می‌کند؛ پس می‌پرسند دهمی کیست؟ می‌گوید: منم^۱.

* أحمد بن محمد بن حنبل (۲۴۱ ق) در «مسند أحمد» ذیل مسند سعید بن زید روایتی را از ریاح بن حارث نقل کرده است و چنین می‌آورد: مغیره بن شعبه در مسجد اعظم کوفه بود و در همان لحظه سعید بن زید نیز وارد مجلس گردید و دید که مردی دهان به دشنام و فحاشی گشوده و به علی بن أبی طالب ناسزا می‌گوید، در همین زمان، سعید بن زید از پیامبر (ص) چنین روایت می‌کند: أبوبکر در بهشت است و عمر و عثمان و علی و زبیر و طلحه و عبدالرحمن بن عوف و سعد بن مالک در بهشتند و نهمی نیز در بهشت است. اگر مایل بودم نامش را می‌آوردم، اهل مسجد گفتند: ای صحابه رسول خدا (ص) نهمی کیست؟ پاسخ داد: به خدا سوگند، منم و دهمی حضرت رسول (ص) است. علاوه بر آن عبدالرحمن بن اخنس، با دو سند از سعید بن زید، حدیث عشره مبشره را با بردن نام همین ده نفر نقل می‌کند؛ و همچنین ذیل «حدیث عبدالرحمن بن عوف» از عبدالرحمن بن حمید از پدرش از عبدالرحمن بن عوف، حدیث عشره مبشره را بیان می‌کند؛ با این تفاوت که به جای پیامبر (ص)، أبوعبیده بن جراح را دهمین نفر بر می‌شمارد^۲.

۱. المسند، حمیدی، أبی بکر عبدالله بن زبیر، تحقیق: اعظمی، حبيب الرحمن، المكتبة السلفية، مدینه، عربستان سعودی، بی تا، ج ۸۴، ص ۴۵.
۲. المسند، ابن حنبل، أحمد بن محمد، شرح: شاکر، أحمد محمد، دارالحدیث، قاهره، ۱۴۲۶ق/۲۰۰۵م، ص ۲۸۸ و ۲۸۷ و ۲۹۰ و ۲۹۲ و ۳۱۵، ج ۱۶۲۹ و ۱۶۳۱ و ۱۶۳۷ و ۱۶۷۵.

* أحمد بن حنبل در کتاب خود، «فضائل الصحابة»، در دو سند از عبدالرحمن بن حمید و ریاح بن حارث، حدیث عشره مبشره را از سعید بن زید گزارش کرده است.^۱

* ابن ماجه (۲۷۳ ق) نیز در «سنن» ابن ماجه در «فضائل العشره» از ریاح بن حارث از سعید حدیث مذکور را آورده است.^۲

* ابوداود (۲۷۵ ق) در کتاب «سنن» در «کتاب السنه» مدخل خلفاء، از عبدالرحمن بن احنس، حدیث عشره را از سعید، همانند متن مسند أحمد و گزارش جریان مسجد کوفه ثبت کرده است. تنها تفاوت این گزارش در این است که سعید را به عنوان دهمین نفر از عشره مبشره بر می‌شمرد.^۳

* ترمذی (۲۷۹ ق) صاحب کتاب «سنن»، در بخش مناقب عبدالرحمن بن عوف، از عبدالرحمن بن حمید با دو واسطه سعید بن زید و پدر بزرگش (عبدالرحمن بن عوف)، حدیث عشره را از ابوبکر تا ابوعبیده بن جراح آورده است.^۴

* ضحاک (۲۸۷ ق) در «الآحاد و المثنائی» از عبدالعزیز بن محمد و از طریق عبدالرحمن بن عوف و سعید، حدیث عشره را با برشمردن ابوبکر تا ابوعبیده بن جراح، نقل کرده است.^۵

* ابن ابی عاصم (۲۸۷ ق) در کتاب «السنه» در «فضائل العشره» از طریق عبدالرحمن بن احنس از سعید، در طی سه حدیث، دو بار بدون نام ابوعبیده و یک بار با ذکر نام ابوعبیده،

۱. فضائل الصحابة، ابن حنبل، أحمد بن محمد، تحقیق و تخریج: عباس، وصی الله بن محمد، جامعة ام القرى مركز البحث العلمى و احیاء التراث الإسلامی، بیروت، ۱۴۰۳ق، ص ۱۱۵ و ۱۱۴ و ۲۰۴، ح ۲۳۹ و ۲۲۵ و ۸۳.

۲. سنن، ابن ماجه، محمد بن یزید قزوینی، تعلیق: بوسیری، أحمد بن ابی بکر، دارالمعرفة، بیروت، ۱۴۱۶ق/۱۹۹۶م، ج ۱، ص ۹۲ و ۹۳، ح ۱۳۳.

۳. سنن، سجستانی، ابوداود، تحقیق و تعلیق: سعید محمد الحام، دارالفکر، بیروت، ۱۴۱۵ق/۱۹۹۶م، ج ۸، ص ۴۰۱ و ۴۰۲، ح ۴۶۵۰ و ۴۶۴۹.

۴. الجامع الصحیح و هو سنن الترمذی، ترمذی، محمد بن عیسی، شارح: شاکر، أحمد محمد، مکتبة مصطفى البابی الحلبي و اولاده، قاهره، ۱۳۹۵ق/۱۹۷۵م، ج ۵، ص ۶۴۴ و ۶۴۷، ح ۳۷۴۷ و ۳۷۴۸.

۵. الآحاد و المثنائی، ابن ابی عاصم، تحقیق: جوابره، باسم فیصل أحمد، دارالدرايه، ریاض، ۱۴۱۳ق/۱۹۹۱م، ج ۱، ص ۱۸۲.